

Нині колекція творів Варвари Нечипоренко налічує двадцять картин, які зберігаються в родині її доньки, котра проживає в Черкасах. Хист до малювання має правнук мисткині Ілля Гриньов, який навчався в Черкаській дитячій художній школі імені Данила Нарбути й брав участь у багатьох художніх виставках [2].

Варто подумати про популяризацію творчості Варвари Нечипоренко, показати її твори фахівцям і широкому загалу на виставках у музеях Черкащини.

Список використаних джерел

1. Довідкова картка Варвари Нечипоренко. *Архів науково-дослідного відділу «Музей Понятовського» Заповідника.*
2. Костенко С. Любов і тепло з-під пензля. *Надросся.* 2012. 15 червня.
3. Спогади Бараненко Л. О., 1952 р. н., уродженка Сидорівки. *Польові дослідження Костенко С. В.*
4. Спогади Заїченко І. П., 1942 р. н., уродженка Кичинців. *Польові дослідження Костенко С. В.*
5. Спогади Мороз П. П., 1924 р. н., уродженка Заріччя. *Польові дослідження Костенко С. В.*
6. Спогади Петренко М. М., 1942 р. н., уродженка Сахнівки. *Польові дослідження Костенко С. В.*
7. Спогади Томіленко З. Н., 1939 р. н., уродженка Сухин. *Польові дослідження Костенко С. В.*
8. Спогади Тур К. В., 1948 р. н., уродженка Деренковця. *Польові дослідження Костенко С. В.*
9. Спогади Чекаль Л. Ф., 1934 р. н., уродженка Таращі. *Польові дослідження Костенко С. В.*
10. Фонди Заповідника. Ж-459.
11. Червінська Ірина. <https://www.facebook.com/search/top?q=примітивізм%20поль%20гоген/> (дата звернення: 03.02.2023).

ОЛЕКСАНДРА ТЕЛІЖЕНКО – ДОСЛІДНИЦЯ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ТА ФУНДАТОРКА НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ СУЧАСНОЇ ВИШИВКИ УКРАЇНСЬКОГО РУШНИКА

Марина СЕВЕРИНЧУК,

*член Національної спілки краєзнавців України,
начальник Центру студентського розвитку та культурних програм
Черкаського державного технологічного університету*

Ім'я заслуженої художниці України, заслуженої майстрині народного мистецтва, доцента мистецтвознавства Олександри Теліженко невіддільне від мистецтва сучасної України – його історії, розвитку й світового визнання. Присвятивши життя вишивці у всіх її аспектах – від наукового до практичного, – мисткиня унікально поєднує канонічні традиції цього прадавнього мистецтва та новаторство, тримаючи руку на пульсі історичних подій. Ці творчі надбання, втілені в сучасних виробх Творчої майстерні Олександри Теліженко,

визнані далеко за межами Черкащини і навіть України. Центральне місце в творчості мисткині належить Рушнику і «зашитих» у ньому народній мудрості та національному характеру.

Готуючи цю статтю, я мала за честь отримати від Олександри Теліженко її біографічний рукопис – життєпис, який лише готується до друку. То ж саме він став основним джерелом викладеної інформації.

Олександра Василівна Теліженко народилася 30 березня 1952 року в місті Звенигородка на Черкащині, у самому серці Шевченкового краю, в родині звичайних українських трударів – Василя Кириловича та Любові Семенівни Погорілих. Усепроникний потяг до краси та внутрішній естетизм Олександра Василівна успадкувала від мами, яку в рідному місті називали великою рукодільницею.

«Вона у мене була... непризнаною інтелігенткою. І робила все, щоб вивести нас в люди. Віддала нас до кращої школи Звенигородки, дуже гарно одягала. Окрім цього, вишивала. І на цьому заробляла. Вона вишивала барвисті такі рушники, які були характерні для 60–70-х років ХХ століття. Лише пізніше я зрозуміла, що то була остання жива сторіночка органічного життя народного художнього промислу» [3].

Олександра Теліженко у складі народного танцювального колективу «Смеречина»

Олександра танцювала у народному танцювальному колективі «Смеречина».

Атмосферна Буковина, традиції, які продовжували жити у тамтешній буденності, барвиста місцева вишивка надихали юну художницю на творчі злети. А заняття з рисунку, графіки, вивчення шрифтів, композиції, кольорознавства моделювання – формували її професійний рівень. Вже тоді вишивка міцно закріпилась у творчості Олександри Теліженко – дипломною роботою випускниці у 1971 році став ансамбль жіночого вбрання «Ярославна», створений за мотивами історичного строю Княжої доби. Усі три компо-

Хист до мистецтва у Олександри з'явився ще в ранньому дитинстві. То ж після закінчення 8 класу, у 1967-му, вирішила здобувати фах модельєра і вступила до Вижницького училища прикладного й декоративного мистецтва (нині Вижницький фаховий коледж мистецтв та дизайну імені Василя Шкрібляка), бо лише там на той час навчали такій спеціальності. Там відкрила для себе й хореографію: впродовж чотирьох років навчання в

ненти ансамблю: сукня, спідниця і шаль – були розшиті художньою гладдю, у глибокому поєднанні чорного та пурпурового кольорів.

По завершенню навчання, з 1971 по 1974 рік, працює на Черкаській фабриці художніх виробів імені Лесі Українки. Тут юну модельєрку чекала блискуча кар'єра від роботи в цеху пошиву до відділу технічного контролю за якістю продукції та модельєра-конструктора експериментальної лабораторії. Саме в цей період Олександра відкриває для себе «справжній Наддніпрянський рушник: червоне Дерево Життя на білому тлі» [1], щоб на завжди закохатися в нього, віддати його вивченню, дослідженню і переосмисленню понад пів століття свого життя.

У 1974–1979 роках Олександра Теліженко навчається у Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва (нині Львівська Національна академія мистецтв) на факультеті моделювання одягу. У цей період долучається до роботи літературної студії «Школа естетичного виховання» Володимира Овсійчука – доктора мистецтвознавства, лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка. Володимира Антоновича Олександра Василівна вважає своїм учителем по життю. Ця вдячність за науку «розуміти суть Краси» вилилась у поетичні рядки:

*Ви нас учили відчувать Слова,
Вникати в сутність наголосу й коми.
Ви нас учили, щоб душа жива
Іскрилась гранями, красою повнилась.
Ви нас учили розуміть її, Красу всесильну,
Ви – Вчитель, Світоч – піднімали нас
До висоти Божественного стилю! [4]*

Пізніше, через багато років, відгукуючись про творчі та наукові досягнення своєї учениці, Вчитель високо оцінить їх:

«Її рушникові епопея не знає відповідників, і, хоча безіменні українські жінки-вишивальниці упродовж багатьох тисячоліть створили цілий рушниковий світ, саме вони відкрили в Олександрі Теліженко феномен творця й свого гідного продовжувача народного мистецтва. Все, створене видатною художницею, є гідною ознакою нашого часу».

Навчаючись в інституті, Олександра Теліженко продовжувала вдосконалювати свої знання вишивки, не полишала свою зацікавленість темою рушника, вела дослідження в музеях та бібліотеках Львова, результати яких оприлюднювала на щорічних наукових конференціях.

Дипломною роботою в інституті стала колекція костюмів за мотивами середньовічного європейського вбрання для працівників Олеського замку (нині філіал Львівської картинної галереї).

1979 р. Олександра Теліженко повертається до Черкас, на фабрику художніх виробів імені Лесі Українки, однак вже головним художником підприємства, якому мисткиня залишатиметься вірною до 1990 р.

Паралельно із активною фаховою роботою Олександра Василівна віддається і науковій та краєзнавчій діяльності: проводить дослідження,

польові експедиції в села Черкащини, бере участь в краєзнавчій експедиції «Холодний Яр». В останній – готувала наукову основу заснування державного історико-культурного і природного заповідника «Чигирин».

Вивчаючи орнаменти й техніки вишивки на Черкащині, Олександра Василівна разом із колом однодумців, прагнула переконати загаль у тому, що вишивка, притаманна нашому регіону, – це не лише чорно-червоний хрестик, який тоді вважався традиційним, що насправді місцева вишивка має набагато більшу глибину і давніше походження, ніж «брокарські» візерунки [1].

На початку 80-х років ХХ століття, в межах однієї з етнографічних експедицій по дослідженню «білої вишивки» у віддалених селах Черкащини, Олександра Теліженко разом із колегами виявила сліди діяльності майстерень художньої вишивки, які діяли тут наприкінці ХІХ – початку ХХ століття: княгині Наталії Яшвіль у Сунках на Смілянщині та Наталії Давидової у Вербівці на Кам'янщині. Їхнє надбання нині вважається класикою української вишивки свого періоду.

На історії однієї з цих майстерень хотілось би зупинитись дещо детальніше. Завдяки діяльності вишивальницької майстерні, організованої Наталією Давидовою, Вербівка стала не лише центром сучасного прикладного мистецтва на межі ХІХ та ХХ століть, а й культурним осередком, який приваблював світових митців. Тут професійні митці-новатори, як, наприклад, Казимір Малевич, Василь Кадинський Олександра Екстер у співпраці з народними майстрами творили нове мистецтво. Ескізи, створені художниками, народні майстри втілювали у вишивці гладдю. Так, за допомогою стібків умілими руками вишивальників найсміливіші задуми всесвітньо відомих авангардистів знаходили своє втілення в кольорі, абстрактних формах, об'ємі та просторі. Революційні події 1917-го року фактично знищили або змусили емігрувати митців і засновників цих майстерень, а народні майстри-самородки, які працювали на підприємстві Давидової, Євмен Пшеченко та Василь Довгошия, роботи яких захоплювали дореволюційну Європу, загинули від голоду в 1932–1933 роках [6].

Олександра Теліженко вирішила, що та традиція народного промислу, яку так майстерно несли до нашого часу вербівські самородки, не повинна перериватися. То ж матеріали своїх досліджень про діяльність цих майстерень зробила основою Музею народної вишивки на Черкаській фабриці художніх виробів імені Лесі Українки, який об'єднав найдавніші часи і кінець ХХ століття. А концептуальні принципи і стилі митців-вишивальників інтегруються у творчість Олександри Теліженко і донині.

У 1989 році Олександра Василівна Теліженко стала членом Спілки художників. З 1991 по 2009 рік – очолювала Черкаський обласний осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Упродовж цього часу до творчої роботи додається ще й активна виставкова діяльність та участь у Міжнародних виставках декоративно-прикладного мистецтва у Чехії, Канаді, Монголії, Бельгії, Польщі, Китаї, Іспанії, США тощо.

У 2001 р. О. Теліженко присвоєно почесне звання «Заслужений художник України».

Олександра Василівна Теліженко – засновниця творчої майстерні та родинного бренду TELIZHENKO fashion house. На початку свого існування, із 1993 р., він мав назву «Приватне науково-творче виробниче підприємство «АРТА»». І навіть у цій першій назві свого дітища мисткиня тісно пов'язує свою творчість з прадавньою історією рідної землі: Артою називали столицю східнослов'янської держави Артанія, яка, згідно з однією з теорій, могла бути розташована на території нинішньої Черкаської області [13]. Ця символічна назва була виправданою, адже ще з тих давніх часів, оповитих легендами, дійшло до нас мистецтво передавання світобачення через орнаменти, символи, знаки та кольори.

Ще три десятиліття тому Олександра Василівна так визначила головну місію свого науково-творчого підприємства: робити Україну українською з допомогою своїх витворів, відроджувати традицію народного мистецтва і давати їй нове життя у модерних виробках.

Творча майстерня TELIZHENKO fashion house створює геральдичні хоругви, прапори, сувеніри, сучасний вишитий одяг. Однак чільне місце у творчості Олександри Василівни Теліженко і до сьогодні займає Рушник. Саме його мисткиня називає Оберегом і Благословенням високого космічного звучання. Бо з допомогою орнаментів з давніх-давен на рушнику народні майстрині відображали атмосферу історичних подій, світогляд народу, рівень його розвитку [2, с. 154]. До прикладу, про своє філософське бачення орнаментів рушників Середньої Наддніпрянщини О. Теліженко пише:

«Темнічистю віє від червоних «мальованих» Рушників Центральної та Східної України, на яких буяє світове Дерево Життя. В них – синтез праукраїнської символіки і технік виконання, які, вочевидь, були запозичені із золотого шиття Київської Русі. Це велична симфонія Благословення людини на добро. В цьому Рушнику – втілення філософії соціального устрою Доби. На відміну від Рушників – його попередників з їх геометричними горизонтальними орнаментальними рядами, що втілювали ідею демократії, народності, – у цьому Рушнику композиція центрична (ДРЕВО ЖИТТЯ), що цілком співзвучно егоцентричній філософії Доби: в кінці I тисячоліття нашого часу на зміну народній демократичності прийшла спадкова влада Князя. Необмежена. Народну Раду, Віче змінило єдиноначаліє князівської влади. Ці процеси відобразилися у композиції Рушника. Але предтечею Древа були Велика Праматір, Берегиня, Рожаниця (Рожаниці). Очевидно, первинно їх графіка була геометричною, але з приходом золотого шиття і підключенням до процесу творення професійних митців, – конфігурація зображальних мотивів стала переважно вільно-пластичною, відірвалася від геометричності переплетення ниток, – Рушник став «мальованим». Десь у цьому часі, можливо, в його «мальованості» і з'являється модель Світоустрою з мотивом Древа Життя в центрі. Давні Рушники прості і лаконічні, з високим рівнем абстрагованості. А вже в епоху Європейського БАРОКО, і, відповідно, українського Козацького Бароко, – наш Рушник набуває пишних барочних форм, що цілком відповідає національному характеру нашого народу. Саме цей Рушник і є – зв'язок часів» [2, с. 154].

Саме тому кожен рушник Олександри Теліженко наповнений особливим сенсом: у системі орнаментальних символів кожен елемент, колір має конкретне значення, відображає історичний час, програмує на майбутнє і об'єднує минуле та сучасність.

«Орнамент чи знак-символ несе в собі певний змістовий код. Орнаментальна мова архетипів є первинним відбитком свідомості людства й притаманна різним культурам. Споглядаючи барви й форми довколишнього простору, людина підсвідомо «впізнає» саме ті «візерунки», форми, кольори, котрі відповідають її внутрішній суті, а отже – є для неї доленосними.

У мистецтві всіх часів і народів колір відігравав і відіграє надважливу роль. Він невіддільний від світла, бо саме світло є запорукою його розпізнання. Відповідно до теорії світла, вранішній білий промінь розкриває весь кольоровий спектр, який грає мільярдами відтінків упродовж дня, щоб по його завершенні, об'єднавши всі барви, згорнутись у темряву ночі. Колір, як і музика, звук, слово, має символічне значення, відповідно до чого впливає на людську підсвідомість, а отже — і на свідомість. Це значення стосується і сприйняття навколишнього світу, і «прочитання» мистецького твору» [7].

Надихаючись філософією знакових систем та рослинних мотивів, Олександра Теліженко створила цикл рушників, які відтворюють героїчні події української минувшини: «Козацьке бароко» (1996), «Роксолана» (1996), «Вогонь душі Тараса» (1995) «Шлях аріїв» (1998) тощо. Одна із робіт присвячена світлій пам'яті та творчому доробку видатних художників Георгія та Данила Нарбутів. У «Нарбутівському» рушнику поряд із канонічними орнаментами і родинним гербом Нарбутів бачимо і новаторський стиль графіки Георгія Нарбута.

У 2007 році Олександра Теліженко стала автором наукової концепції та творчого проекту, який вражав своєю масштабністю, – «Рушника національної єдності». На цей витвір мистецтва була покладена важлива соціальна місія – сприяти розквіту України та утвердженню національної єдності народу, стати оберегом нації [1].

Його концепція наповнена глибоким змістом: 9 метрів довжини, які символізують інтелект нації, гармонійне поєднання на одному полотні різних мистецьких стилів 24 областей України за різні часові періоди (від Трипілля до наших днів). Композиція «Рушника національної єдності» втілювала триєдність світобудови, яка була відображена ще на сторінках «Велесової книги»: нижня, центральна та верхня частина [8]. Де нижня частина – передісторія, минуле України, центральна частина рушника – могутнє Древо життя, як Благословення на розквіт країни, угорі над Древом Життя – «космос», майбутнє України:

Особливістю «Рушника національної єдності» стало те, що країна працювала над ним колективно: його вишивали у кожній області України, передаючи із кожним стійком енергію регіону, його живу суть. Цей процес продемонстрував єднання українського суспільства і став його обереговим атрибутом.

Уже в наш час, в період повномасштабної російсько-української війни, ми бачимо цю національну єдність, яка на початку 2000-х років постала в творчій іпостасі під час створення «Рушника національної єдності», в інших проявах, у згуртованості народу у своїй боротьбі за незалежність, за збереження своєї культури і держави.

У 2012 році світ побачив науково-практичний посібник авторства Олександри Теліженко «Основи національної культури», де мисткиня збирила свої багаторічні наукові напрацювання з історії та філософії української культури. Особливу роль у книзі відіграє дослідження важливості традиційної символіки, її впливу на свідомість. Також розглянуто «увесь пантеон різновидів української культури»: мова, письмо, міф, музика, писемність, танець, казка, річне коло української обрядовості. Авторка спробувала розкрити зв'язок геосоціальних процесів з космічними явищами і по-новому глянути на витоки та еволюцію вітчизняної культури [5].

Сучасна війна лише нагадала українцям про сакральність української вишивки і силу захисту, закодовану в орнаментах. У 2022 році бійці Черкаської територіальної оборони звернулись до Олександри Теліженко з ідеєю створення «бойової вишиванки». У орнаментах вишиванки військові закодували власні таємні символи, які мають стати їхнім оберегом у бою, а майстрині творчої майстерні Теліженко втілили задум у життя. Для захисників така вишиванка стала не лише символом української ідентичності, а й їхньою духовною бронєю [9].

Однак тема Рушника залишається все такою ж актуальною в творчості Олександри Теліженко та її колективу майстринь. Саме буремні події 2022 року прискорили роботу над ще одним унікальним проектом – рушником «Вогонь космічний. Zenit українського сонця». За місяць до повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України Олександра Василівна створила картонну схему рушника, а за кілька днів до трагічних лютеневих подій – презентувала її колективу своєї творчої майстерні.

Традиційно у цей рушник мисткиня заклала свою особливу філософію і символіку, які мають стати пророчими для українського народу і прискорити Перемогу.

«Спочатку я задумувала, що це – День сонця. Сонце сходить на півночі. Як соловейко в темній гаї сонце зустрічає, так і кольори змінюються — від темно-синіх, до світліших. Є символіка переходу з одного виміру в інший. Є перехід сонця, його народження. Є соняшник, як символ сонця, сонцепоклонники, птахи, які приносять вогонь, сонячний вітер. І це — zenit українського сонця... Місія у сонця така – знищувати зло, виводити наперед добро, правду. Так склалося, що ми зараз перебуваємо у такому часовому проміжку, коли саме й сходить українське історичне сонце» [10].

Довжина рушника – 3 м 60 см, над його створенням працювали близько 20 майстринь і майстрів. Робота над «Zenitom українського сонця» тривала близько року, і 20 січня 2023 року, до Дня Соборності України, відбулося відкриття виставки-перформансу рушника Перемоги «Zenit українського сонця». В межах цієї виставки Олександра Василівна провела також низку лекцій про Рушник, як унікальне явище світової культури, в якому через символи знакові комбінації зашифровані – утаємничені знання і наших предків про закони Світового Ладу [11].

Відкриття виставки-перформансу рушника Перемоги «Zenit українського сонця»

24 лютого 2023 року рушник Перемоги «Зеніт українського сонця» побачила столиця – витвір був презентований в Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського в межах Арт-події «Непорушна стіна України» [12].

Олександра Василівна Теліженко у кожному аспекті своєї діяльності – творчому, філософському, науковому, практичному, краєзнавчому, просвітницькому – продовжує і примножує багатовікові традиції української вишивки, і, завдяки своїй особливій філософії, спонукає сучасників переосмислити український вишитий рушник у кожному його стійковій, у кожному символі, у кожному орнаменті, у його духовній складовій. Таким чином, ставить перед прийдешніми поколіннями нові завдання – не згубити ту мудрість і силу, що крізь віки передавались нам від пращурів.

Список використаної літератури

1. Життя, присвячене мистецтву. Історія Олександри Теліженко: веб-сайт. URL: <http://olexandra.telizhenko.tilda.ws/>
2. Теліженко О.В. Рушник в історичному контексті. Епохи і стилі вишивки. *Культурно-історична спадщина України : перспективи дослідження та традиції збереження* : матеріали III Всеук. наук.-практ. конф. Черкаси : ЧДТУ, 2020. С.150-159
3. Бути мамою і донькою: відомі Черкашанки розповіли про сокровенне. *Телеканал ВІККА: веб-сайт*. URL: <https://www.vikka.ua/novini/buti-donkoju-i-mamoyu-vidomi-cherkashhanki-rozprovili-pro-sokrovenne-foto/>
4. Теліженко О. В. ...до себе іду... Черкаси : Брама, 2012. 120 с.
5. Теліженко О. В. Основи національної культури : навч. посіб. Київ, 2012. 443 с.
6. Стисла історія «вишивки авангарду». *Онлайн музей української вишивки авангарду: веб-сайт*. URL: <http://www.uaheritage.com/istoriya-stvorennia-vyshyvki-avanhardu/>
7. Севастяна Федоренко. Колір відігравав і відіграє надважливу роль. *«Голос України», веб-сайт*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/350168>
8. Теліженко О. В. Рушник і «Велесова книга». Спроба дешифровки символів. *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. Черкаси : ФОП Гордієнко, 2018. С. 145–150.
9. Бойова вишиванка від черкаських майстринь: те, що гріє серце в окопі. *Вікна: веб-сайт*. URL: <https://vikna.tv/video/lifestyle/bojova-vyshyvanka-vid-cherkaskyh-majstryh-te-shho-griye-sercze-v-okopi/>
10. Рушник в ім'я перемоги: інтерв'ю з черкаською художницею Олександрою Теліженко про унікальний проєкт. *Суспільне. Черкаси: веб-сайт*. URL: <https://suspilne.media/251264-rusnik-v-ima-peremogi-intervu-z-cerkaskou-hudoznicou-oleksandrou-telizenko-pro-unikalnij-proekt/>
11. Виставка-перфоманс рушника Перемоги «Зеніт українського сонця» Олександри Теліженко. Черкаський художній музей: веб-сайт. URL: <https://muzey.ck.ua/vistavka-perfomans/>
12. В НМАУ ім. П. І. Чайковського пройшла виставка «Непорушна стіна України». НМАУ: веб-сайт. URL: <https://knmau.com.ua/v-nmau-im-p-i-chajkovskogo-projshla-vistavka-neporushna-stina-ukrayini/>
13. Вся правда про походження українців. Лекція історика Олександра Палія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Db-oR5gvFDI&list=LL&index=103>